

Lévai Csaba a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának történészprofesszora 2014-ben habilitált, fő kutatási területe az észak-amerikai történelem. Kutatásainak középpontjában többek között az amerikai forradalommal kapcsolatos esztörténelmi viták elemzése állt, amelynek eredményeit a *Republikanizmus vita* című monográfiájában összegezte 2003-ban. Ebben Thomas Jefferson és James Madison munkásságát elemezte.

A szerző a rabszolgaság története iránti érdeklődését onnan eredezteti, hogy jönlhet az alábbi két személy elévülhetetlen érdemeket szerzett az amerikai alkotmánytörténetben, de közben rabszolgatartó is volt. Kutatásai közben Lévai olyan tanulmányokat szerzett, amelyek egykori elnökök, mint George Washington¹ vagy Benjamin Franklin² hozzáállását vizsgálták a rabszolgasághoz. Ugyanakkor, ahogy ő fogalmazott most merőben eltérő művet alkotott, ugyanis *A förtelmes kereskedelem* főként gazdaságtörténelmi mű, amelyet a bevezetés szerint három tényező ihletett. Egyrészt az Amerikai Egyesült Államok Magyarország és a világ történeseit is nagyban befolyásolta a 20. század során, így az USA történelmi gyökereinek a megértése kétségkívül kiemelt jelentőségű, másrészt az internetes adatbázisok segítségével, már Magyarországról is könnyebb külföldi témájú munkát végezni. Kutatási újdonságát továbbá és többek között az adja a műnek, hogy míg az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelmet és az angol-amerikai gyarmatokon kialakuló rabszolgatartó rendszereket a történészek általában különkülön tárgyalják, addig a szerző jelen munkájában arra törekedett, hogy a két kiemelt történelmi folyamatot együtt mutassa be és érzékeltesse kölcsönhatásukat. Végezetül pedig – mint egyetemes történelemmel foglalkozó magyar történész – igyekezett olyan művet alkotni, amely saját magában is szakmai érdeklődésre tarthat számot, és releváns ismeretekkel, eredményekkel szolgál.

A mű az elemzés kereteinek rövid kifejtésével és a használt fogalmak rögzítésével indul. Ugyan a fogalmi tisztázás szársága a nem eléggé elkötelezett olvasót könnyen elriaszthatja, ám igen fontos azt megtenni, hogy a többértelmű fogalmak között ne vesszen el az ember az olvasás során. Ezt követően a szerző a cukornádtermesztésben találta meg az újkori rabszolga-kereskedelem alapjait, tulajdonképpen azt a terményt, amely miatt az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem kezdetét vette. Magáról a cukornádról ki kell emelnünk, hogy az európaiak először az Afrikához és Európához is közel eső szigeteken kezdték termesztetni, amiből az előállított cukor iránti rohamos keresletnövekedés miatt, azaz a kínálati

Urbán Kristóf

Számvetés a sorsokkal Recenzió Lévai Csaba *A förtelmes kereskedelem* című munkájáról

Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem.*

A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában.

Budapest, 2020. L'Harmattan Kiadó, 514 p.

ISBN 978 963 414 567 7

oldal kielégítése érdekében, végső soron maga az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem elindult.

Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem vonatkozásában sokáig tartotta magát az úgynevezett „háromszög alakú kereskedelem” elmélete, amelynek alapjait George H. Moore történész fektette le. Eszerint az áruval meg-

rakott hajók Afrikába mentek, ott rabszolgákat vásároltak a portékáikért, majd a rabszolgákat Amerikába vitték, az ott termelt javakért értékesítették őket, és az árukat végül visszavitték Európába. A szerző állítása szerint ez a modell mára több tényezőt figyelembe véve meghaladottnak tekinthető.

Egyrészt az Afrikából indult hajókat rabszolgaszállításra tervezték, így a legénység létszáma is a kétszerese volt az olyan hajókénál, mint amelyek más javakat szállítottak az Atlanti-óceánon. Lévai Csaba Herbert S. Klein történész munkájára hivatkozva, a hajók űrtartalmának méretével igyekezett igazolni, hogy az Amerikából Európába árut szállító hajók és az Afrikából Amerikába rabszolgákat szállító hajók között jelentős eltérés mutatkozott a korabeli hajónaplók alapján. További érv a „háromszög

alakú kereskedelem” elmélete ellen a rabszolga-kereskedelem időigényessége. Azok a kereskedők, akik olyan országból érkeztek, amelyek monopóliummal rendelkeztek Afrikában, átlagosan 100 nap alatt tudták rabszolgákkal feltölteni a hajóikat, ugyanakkor például a holland kereskedőknek ez akár 200 napba is kerülhetett. Ez a két adat, tehát a személyzet létszáma és az Afrikában történt időtöltés nagyban megnövelte az utak költségét, ezért az a gyakorlat alakult ki, hogy az Amerikába érkező hajók legénységének jelentős részét a megérkezés után elbocsátották.

Hogy a „háromszög alakú kereskedelem” nem lehet általános gyakorlat, szintén mutatja, hogy a korabeli adatok alapján a 18. században 195 Amerikából Európába indult holland rabszolgaszállító hajóból 65 homokból és vízből álló ballasztal, 52 csekély mennyiségű áruval, míg áruval teljesen megrakodva mindösszesen 69 rabszolgaszállító hajó érkezett vissza Európába. Később a „háromszög alakú kereskedelem” fogalmát az amerikai gyarmatokon történő rabszolga-kereskedelemeire is használni kezdték, de ez a tézis is megdőlt, amely a szerző bemutatása alapján alapvetően ideológiákkal terhelt elmélet volt.

A mai napig közkeletű tévhit, hogy az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem akként zajlott, hogy az európaiak partra szálltak Afrikában és „összefogdosták” az afrikaiakat, majd elvitték őket rabszolgának. Ennél már eggyel jobb, de még mindig a történelmi tényekkel szemben helyezkedő közhelyszámba menő állítás, hogy az európaiak a különböző portékáikkal mintegy „kényszerítették” az afrikaiakat, hogy vegyenek részt a rabszolga-kereskedelemben. Ezzel szemben a szerző – idézve a kurrens irodalmat – pontosan rámutat, hogy a rabszolga-kerkedelem az afrikai kontinensen már az európaiak megérkezése előtt régóta ismert és üzött gazdasági tevékenységnek számított. A rabszolgaútvonalak a Száhel-övezetben és a Szaharában már korábban léteztek. A Nyugat-Afrikával és Közép-Afrikával kialakult kereskedelem során az egyes területeken fellelhető árukat elcserélték egymással, amelyek között igen nagy számban voltak a rabszolgák, akiket Észak-Afrikába szállítottak. Amikor az európaiak megérkeztek a kontinens nyugati részére, akkor a kereskedők is áttelepültek abba a régióba, ahol leginkább jövedelmezően tudtak tevékenykedni. A szerző kiemeli, hogy az európaiaknak nagyon komoly tárgyalásokat kellett folytatniuk az afrikaiakkal annak érdekében, hogy a rabszolga-kerkedelem számukra jövedelmező legyen. Gyakran például magas adófizetési kötelezettségük volt, és ahogy nőtt a kereslet a rabszolgák iránt, úgy nőtt azok ára is.

További érdekes következtetésekre jut a szerző akkor, amikor elkezd vizsgálni az rabszolgák mortalitását az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem egyes szakaszaiban. A 19. század egyik legnagyobb hatású abolitionista műve, *Az afrikai rabszolga-kerkedelem*, amelyet Thomas Howell Buxton írt, négy különböző szakaszt különböztet meg a rabszolga-kereskedelemben. Nevezetesen, a rabszolgák afrikai elfogása, a partig történő menetelés, a partvidéki fogva tartásuk, illetve az úgynevezett „középső átkelés” szakaszát, ami az Atlanti-óceánon való utazást jelentette. Buxton álláspontja, hogy a rabszolgák mintegy fele az afrikai menetelés során halálozott el, a tengeri úton történő elhalálózásért elsősorban a körülmények voltak a felelősek. A rabszolgaszállítást muzulmánok bonyolították, akik hatalmas karavánokat vezettek át Afrikán, így az elhalálózások náluk mintegy „járulékos veszteségek” volt. Az egyes szakaszok mortalitását összeadva a szerző arra a megállapításra jut, hogy sajnálatos módon a rabszolgák mintegy 70%-a már azelőtt elhalálozott, hogy az Újvilágba ért volna.

Az Afrikából az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem során elszállított rabszolgák számáról hosszú idő óta vita

folyik a történettudományban. A vitát a szerző részletesen ismerteti művében, amelynek végkövetkeztetése egyúttal iránymutatásul szolgál minden történész számára, nevezetesen, hogy az alapos forráskritika milyen fontos a tudomány művelői számára. A vitában fordulatot hozott az a több évtizedes munka, amely során különböző adatbázisokat állítottak össze, és amelyből David Eltis 2000-ben könyvet is írt. 2018-ban az adatbázis adattartalma alapján az 1514 és 1866 közötti időszakban 10 569 658 rabszolgát ültettek hajóra Afrikában, amelyből 9 118 115 rabszolga érkezett meg Afrikán kívülre. A behajózott és megérkező rabszolgák száma közötti különbséget a közbelső átkelés során elhunytak száma okozza, amely 12,1%-os átlagos halandósági mutatót eredményez. A legtöbb rabszolga mindegy 5 099 816 fő a portugálok révén Brazíliába került, amely a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem 47,65%-át jelentette. A francia gyarmatokra 1 164 968 főt szállítottak, amely a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem 10,8%-át jelentette, a spanyol gyarmatokra pedig 885 924 fő került, amely a teljes kereskedelem 8,2%-a volt, a holland területekre pedig 475 240 rabszolgát szállítottak, ami az összes Afrikából szállított rabszolga 4,4% volt. A legkevesebb rabszolga az angol gyarmatokra, illetve a későbbi Amerikai Egyesült Államokba érkezett, összesen 252 652 fő, ami a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem mindösszesen 2,3%-át tette ki. A fentiekből is látszik, hogy a szerző a legújabb adatok segítségével egy újabb közkeletű tévhitet cáfol meg sikeresen, miszerint a rabszolga szállítmányok fő célpontja Észak-Amerika volt.

Máig sokan azzal érvelnek, hogy ugyan a rabszolga-kerkedelem egyidős az emberiséggel, de a rabszolgatartás rendszerét az Amerikai Egyesült Államok területén „találták föl”, és az afrikai rabszolgák kizsákmányolására irányuló ültetvényes rendszert először ott alakították ki. Ezen állítással szemben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy mivel az Amerikai Egyesült Államok déli államai igen közel fekszenek a Karib-térséghez, a déli államokba rendkívül sokan érkeztek ezekről a szigetéről. Így az ott kialakult rabszolgatartást nagyban befolyásolta a Karib-térségben folytatott gyakorlat. A Karib-térségbe, közelebről Puerto Ricóba nagy szállítmányban először 1519-ben érkezett rabszolga. Miután a spanyolok a rabszolga-kereskedelmet 1510-ben legalizálták, a 16. század végére a spanyol fennhatóság alatt álló Puerto Ricóba évente hozzávetőleg 2000, a Nagy Antillák esetén 7000 fő rabszolgát szállítottak. Kuba esetében a rabszolga-kerkedelem jelentősen igazán a 18. századra növekedett meg. Az amerikai gyarmatok számára példaként, „modellként” a szerző szerint leginkább Barbados szolgált, annál is inkább, mert innen vándoroltak Észak-Amerika déli gyarmataira a legtöbben. Nagyban meghatározta a sziget gazdaságát, hogy bár kezdetben sok bevándorló érkezett Európából, később kezdtek elfogyni a munkáért adható földterületek, ami kedvezett a rabszolga-behozatal élénkülésének. Továbbá itt alakultak ki olyan hatalmas földbirtokok, amelyekben nagyültetvényes tevékenységet lehetett folytatni, akár több száz rabszolga munkára kényszerítésével. A szerző sorra veszi a különböző, a Karib-

térségben gyarmattal rendelkező európai államok gyarmatokat, amik közül külön érdekesség a dán gyarmatok esete, hiszen kevesen tudják, hogy 17. században Dániának is volt gyarmata a térségben, egész pontosan Saint Croix, amely Puerto Rico közelében fekszik. A dánok is, ahogy a térség többi országa a cukornád termesztésben volt érdekelt, amihez rabszolgákat szállítottak a szigetre. A 17. század végére mintegy 20 000 rabszolgát hoztak a dánok Afrikából.

Lévai Csaba azt az elmúlt évtizedekben uralkodó közkeletű, de mára meghaladottnak tekinthető tévhitet is megjeleníti, hogy az észak-amerikai őslakosok nem voltak rabszolgák. A szerző rávilágít, hogy amikor összehasonlító módszerekkel vizsgálták az egyes rabszolgasági rendszereket, mint például az Oszmán Birodalomét, felfigyelt annak az ötletre, hogy a korábbi hipotézis az őslakosok szerepéről a rabszolgaság esetén hibás lehet. Az angol gyarmatokon ugyanis egyes források szerint már Jamestown 1607-es megalapításakor kísérleteztek az őslakosok rabszolgaságként való alkalmazásával, miképpen a későbbi, puritánok által alapított gyarmatokon is. A Karib-térség gyarmatain először a szigetek őslakóit alkalmazták rabszolgaságként, majd, amikor a számuk apadni kezdett, a gyarmatosítók rabszolgaszerző utakra indultak a környező szigetekre. Az észak-amerikai gyarmatok esetében azonban az őslakos rabszolgák beszerzése terén a spanyolok és az angolok gyakorlata között eltérés mutatkozott.

A spanyolok, kihasználva jelentős katonai erejüket, expedíciókat indítottak a szárazföld belsejébe annak érdekében, hogy az őslakosokat elfogják és rabszolgaságra kényszerítsék. Míg az angolok, tekintettel arra, hogy a kontinensen nem rendelkeztek jelentős szabadon felhasználható katonai erővel, hiszen az erejüket lefoglalta a franciákkal való hadakozás, az őslakosoktól szereztek be a rabszolgákat. Az őslakosok egyrészt attól való féltelmükben, hogy ők válnak rabszolgává, ha nem folytatnak rabszolga-kereskedelmet, másrészt az európai árucikkek megszerzéséért vettek részt a rabszolga-kereskedelemben. Egyes források szerint Észak-Amerika déli részén 1720 előtt 30–50 000 őslakos rabszolgát adhattak el. Azáltal, hogy fellendült az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem a 17. században, és Afrikából egyre több rabszolgát hoztak be a gyarmatokra, az őslakosok rabszolgasorba vetése visszaszorult, és egyre inkább az asszimilációjukat célzó törekvések kaptak helyet.

Lévai Csaba kitér az angol gyarmatokon a rabszolgaság előtt elterjedt munka formájára, az úgynevezett „kötött munkaerőre”, aminek négy fajtáját írja le. Az első, olyan szerződésen alapult, amit még Angliában kötöttek meg. Ebben az esetben a szerződésben rögzítették a szolgálati időt, és azt, hogy az átkelésért mennyi munkával tartozik a szerződő fél, valamint azt, hogy mi történik a szerződés teljesítésekor, milyen ellenértéket kap a munkás. A második forma, már az amerikai kontinensen megkötött szerződés volt. A harmadik típusú „kötött munkaerő” a 18. században jelentőssé váló adósságtörlesztés érdekében kifejtett munka, míg a negyedik, az elítéltek és fegyencek munkára fogása volt. A szerződések határozott időre szóltak, és általában 4–5 évet kellett a munkásnak a szerző-

dés keretében dolgoznia. Ugyanakkor léteztek hosszabb, 6–9 éves szerződések is, de ezek csekélyebb létszámban jelentek meg a gyarmatokon. A szerződések bíróság előtt is kikényszeríthetőek voltak, amivel a felek gyakran éltek. Az 1680-as évekre a dohány világgiazi ára fontonként 1 penny alá esett, az adott művelési technológia mellett azonban a termelők már nem tudták növelni az egy munkásra eső termelést. Egyre nehezebben tudtak a kisföldbirtokosok megélni, miközben rohamosan fogytak azok a területek, amelyeket a szerződésük lejártá után a munkások megszerezhettek volna. A gyarmatokon ezért általános elégedetlenség tört ki. A birtokosok hosszabb szolgálati időre kötötték a szerződéseket, és azzal igyekeztek a földnélkülieket kiszorítani a helyi törvényhozásból, hogy elvették a választójogukat. A 17. század végére az angliai politikai helyzet stabilizálódott, így a kivándorlók száma is rohamosan csökkent. Ekkorra a bérmunkások és a „kötött munkaerő” már nem tudta a dohányültetvényeken az árukeresletet kielégíteni, így a gazdálkodóknak más lehetőség után kellett nézniük.

Az afrikai rabszolgák ellen szőtt megvásárlásuk költségessége, ugyanis ebben az időben a rabszolga-kereskedelmet a hollandok és a portugálok tartották a kezükben. Míg az 1670-es évek elején egy szerződéses szolga árért három afrikai rabszolgát lehetett dolgoztatni, addig az évtized végére már csak kettőt. A gazdasági előnye az afrikai rabszolgáknak ugyanakkor az is volt, hogy ellentétben a szerződéses munkásokkal, őket életfogytig lehetett igénybe venni. Az eltartásuk költsége is más volt. Az afrikai rabszolgák esetében a szerződéses szolgálathoz képest húsra csak a hetedét költötték a gazdák, továbbá míg a szerződéses szolgák fenntartási költségeinek 37%-a sörre ment el, addig ez az afrikai rabszolgák esetén 0% volt. Azok a kisföldbirtokosok, akik a 17. századra már letelepedtek, tudtak annyit termelni, hogy egy-két rabszolgát megvásároljanak. Mivel a nagyföldbirtokosok tőkeerőre alapozva, több rabszolgát tudtak foglalkoztatni, belőlük alakult ki a déli dzsentrireg magja. Ugyanakkor nemcsak gazdasági okai voltak az afrikai rabszolga-behozatalnak a gyarmatokra, hanem egyes kutatások szerint kulturális ösztönzők is közrehatottak. Edmund S. Morgan 1975-ben fektette le az *American Slavery, American Freedom. The Ordeal of Colonial Virginia* című művében az utóbb róla elnevezett „Morgan-tézist”. A tézis szerint nemcsak hogy az elégedetlen fehér birtokosok és szegény szerződéses szolgák kezdtek el mozgolódni, hanem az 1676. évi Bacon-féle felkelés a nagybirtokosokat is aggodalommal töltötte el. Így a gazdasági tényezőkön túl az elit abban is érdekelt volt, hogy az afrikai rabszolgák behozatalával a faji kérdést is elhozza a gyarmatokra, ezáltal kialakítson egy olyan egységet, amelynek alapja, hogy vannak a fehérek – egységesen, függetlenül anyagi helyzetüktől – és vannak a feketék. Ennek révén a nagybirtokosok elérték, hogy a szegény fehérek ne a társadalom legalján helyezkedjenek el, valamint az elégedetlenségüket is csökkenteni tudták.

A műből nem hiányozhatott az afroamerikaiakkal kapcsolatos nézetek az angol gyarmatokon való fejlődésének és azok eredetének a historiográfiai vizsgálata sem. Így a magyar olvasó is megismerheti David Eltis kritikáját a

többi kutatóval szembenekik csak gazdasági okokkal magyarázták az afrikai rabszolgák behozatalát a kontinensre. Eltis véleménye szerint több szempontot is figyelmen kívül hagytak a kutatók. Ezek közé tartozott, hogy nem vizsgálták meg, hogy milyen munkaerőforrások álltak az angolok rendelkezésére, és hogy a gyarmatosítók miért nem európai rabszolgákat szállítottak Észak-Amerikába. Eltis az európai népek rabszolgáskorba vetésének hiányát a 16–17. századra Európában kialakuló hatalmi struktúrával magyarázza. Ugyanis kettős egyensúly alakult ki az öreg kontinensen. Egyrészt az államok között, másrészt az adott államokon belül, a központi hatalom és a nép között. A hatalomgyakorlásnak ez a bizonyos mértékű megosztáson alapuló rendszere lehetővé tette, hogy az individuális jogok jobban érvényesüljenek, mint az Európán kívüli területek esetében. Ez a fejlődés továbbá azt is akadályozta, hogy Európába rabszolgákat lehessen behozni.

Ugyanakkor a szerző arra is keresi a választ, hogy miért éppen az afrikaiak váltak a rabszolga-kereskedelem alynaivá. Ehhez James H. Sweet tanulmányát használja fel, annak érdekében, hogy az afrikaiak rabszolgáskorba vetésének kulturális okait megismertethesse az olvasóval. Az angolok először az ibériai népeken keresztül találkoztak az afrikaiakkal, akik a déli kontinensről visszatérve arról számoltak be, miszerint az afrikaiak alacsonyabb szinten állnak, mint a civilizált népek, sőt leginkább az állatias jelzővel illették őket. Az afrikaiak rabszolgáskorba vetését igazoló érvek között előkelő helyen szerepelt egy, a Bibliából származó magyarázat. A Mózes első könyvében található történet szerint az özönvíz után Noé szőlőművelésbe kezdett, és igencsak megkedvelte a bort. Majd egy alkalommal meztelenül feküdt a sárban, amikor is két fia, Sém és Jáfet arcukat elfordítva betakarták apjukat, harmadik, legkisebb fia, Hám, Kánaán atyja, azonban nevetésben tört ki, ezért tiszteletlensége miatt Noé megátkozta, és azt mondta, hogy szolga lesz, akárcsak minden leszármazottja. A Biblia szerint Noé három fia népesítette be a Földet, és Hám fiának, Kánaánnak a népe uralta Etiópiát, Egyiptomot és a Kánaán földjét, amely később Izrael lett.

A későbbi korokban ezt a történetet úgy értelmezték, hogy az afrikai népek eleve szolgáskorba vannak kárhoztatva. Majd ezt nemcsak a középkori keresztény, hanem az iszlám világ is átvette. Meg kell jegyezni, hogy a pápák maguk is a bibliai érvekre alapozva adták áldásukat az afrikaiak rabszolgáskorba vetésére. Az afrikai népek Noé kiátkozott gyermekeitől való leszármazásának magyarázata olyan hosszú életű volt, hogy még az amerikai polgárháború előtt is ez a nézet volt az afrikaiakkal kapcsolatos leggyakrabban hangoztatott vélemény. Sőt, az az egészen a 20. század utolsó évtizedéig fennálló dél-afrikai apartheidpolitikamegalapozásában is nagy szerepet játszott.

A fentiek alapján is látszik, hogy egyrésztől gazdasági, másrésztől pedig kulturális okai voltak az afrikaiak rabszolgáskorba vetésének. A kettő közötti viszonyt illetően az 1950-es évekre vita bontakozott ki arról, hogy vajon a gazdasági vagy a kulturális okok voltak-e a tényleges katalizátorai a rabszolgáskorban a gyarmatokon, majd később az Amerikai Egyesült Államokban. Wesley F. Carven a *The Southern Colonies in the Seventeenth Century*

című művében arra a következtetésre jutott, hogy a Chesapeake-öbölben már nagyon korán kialakult a rabszolgáskor, amit az tett lehetővé, hogy az angol gyarmatosítók az afrikaiakat alacsonyabb rendű népeknek tartották. Oscar és Mary Handlin arra a következtetésre jutott, hogy az 1660-as évek előtt a gyarmatokon az afrikaiak és a fehérek helyzete nem nagyon különbözött.

Kutatásuk szerint a 17. század közepére azonban a fehér szolgák elkezdtek földhöz jutni, míg az afrikaiaknak erre nem volt lehetőségük, így a két csoport között nőttek a különbségek. Handlinék a rabszolgáskor kialakulásával magyarázzák a kialakuló faji ellentétet, tehát azt nem előfeltételként tekintik. Kenneth M. Stamp is hasonló véleményen volt, az ő meglátása szerint a faji ellentétek szintén később alakultak ki, mint a rabszolgáskor. Carl N. Degler szerint ugyanakkor érdemes elhagyni azt a feltételezést, hogy a rabszolgáskor indította el a faji megkülönböztetést. Ő arra a következtetésre jut, hogy a faji megkülönböztetés egyfajta katalizátora volt a rabszolgáskorban. Winthrop Jordan szerint viszont az egész vita a kérdés leegyszerűsítéséhez vezet, hiszen a gazdasági és a kulturális hatások dinamikusan működtek közre az afrikaiak rabszolgáskorba taszítása során. Peter Kolchin is ezen az állásponton van, szerinte is inkább azt kell vizsgálni, hogy a gazdasági és a kulturális tényezők miképpen hatottak közre az afrikaiak rabszolgáskorba vetésében.

A fentiek alapján is látszik, hogy az afrikai rabszolgák megérkezésével nem kezdődött meg egyből a faji megkülönböztetések hosszú évszázadokig tartó időszaka. A 17. század elején az afrikaiak rabszolga státusza még nem nyert teljes jogi szabályozást. Példának okáért házasodhattak fehér emberrel, valamint amennyiben a kor erkölcsi és jogi normáinak nem megfelelő szexuális viselkedést tanúsítottak az afroamerikaiak, úgy nem kaptak súlyosabb büntetést, mintha fehérek lettek volna. Ha elegendő javakhoz jutottak, úgy megvásárolhatták a szabadságukat, sőt földet is szerezhettek.

A szerző kiemeli, hogy a korai 17. századi amerikai rabszolgáskor egyik legfontosabb történelmi forrása az „Antonio, a néger” története, amely egy olyan Afrikából behurcolt fekete férfi életét követi, aki később megházasodott, és jelentős vagyonra tett szert. Az ő esetéből tudjuk, hogy a korban a feketék bíróság előtt érvényesíthették az igényeiket, továbbá, hogy volt olyan példa, amikor a helyi közösség és a bíróság adó elengedésével segített nekik. Sőt még öröklési joguk is volt, és akár végrendelkezhettek is. A szerző idézi a Brian–Innes szerzőpárost, akik azt a megállapítást tették, hogy az angol gyarmatokon a Bacon-féle 1676. évi felkelés előtt multikulturális társadalom létezett, de mindennek végét vetett az 1705. évi rabszolgatörvény.

Az 1705. évi rabszolgatörvénynek is voltak ugyanakkor előzményei a gyarmatokon. Az első rabszolgatörvényt 1639-ben, Marylandben fogadták el, amelyben kimondták, hogy a rabszolgák kivételével minden gyarmati lakos rendelkezik azokkal a jogokkal, amelyekkel az Angliában élő angolok. A rabszolgák fegyverviselését 1640-ben tiltották meg gyarmatok-szerte, majd az 1660-as években, Virginiában és Marylandben elterjedtek a rabszolgákra

vonatkozó korlátozások. Megjelentek az afrikai rabszolgák és fehérek közötti szexuális kapcsolatot tiltó törvények, így kétszeres büntetés járt azért, ha egy fehér egy afrikai rabszolgával paráználkodott, mint amikor két fehér embert ítéltek el paráználkodás miatt. 1664-ben Marylandben betiltották a vegyes házasságot, és azt a fehér nőt, aki mégis hozzáment egy rabszolgához, azzal büntették, hogy osztoznia kellett a sorsában, tehát elvesztette szabad státuszát. Egy 1668. évi virginiai rendelkezés kimondta, hogy attól még, hogy egy afrikai rabszolga áttér a kereszténységre, nem változik meg a státusza. Ezt követték az olyan szabályozások, amelyek az afrikai rabszolgákat egyre inkább mint vagyontárgyakat határozták meg. Az előre megfontolt emberlés tényállását sem lehetett rájuk vonatkoztatni, hiszen, ha a gazdájuk megölte őket, a gazdák azzal érveltek, hogy szándékosan senki nem pusztítaná el a saját tulajdonát.

Az 1705. évi rabszolgatörvényben nem a szabályozási tárgykör, a védett jogtárgy volt új, hanem az, hogy egységes kódexbe foglalta a rabszolgákkal kapcsolatos joganyagot. Ebben a törvénykönyvben kimondták, hogy a rabszolgák nem rendelkezhetnek szavazati joggal, nem rendelkezhetnek tulajdonnal, nem köthettek érvényes házasságot, nem tanúskodhattak fehér ember ellen a bíróságon, valamint a törvénykönyvben a rabszolgák az ingatlanokkal estek egy megítélés alá és osztoztak azok jogi sorsában. Ugyanakkor megjelentek olyan rendelkezések, amelyek védték a rabszolgákat, például etetni kellett őket, és nem lehetett nagyobb büntetést kiszabni rájuk, mint amit „az adott helyzet megkövetelt”. Természetesen ez egy meglehetősen rugalmas szabály volt, amelyet a bíróságok csak nagyon ritkán értelmeztek úgy, hogy az a rabszolgákra nézve kedvező legyen. Az 1720-as évekig elfogadott törvénykönyvek alapvetően a rabszolgák jogi státuszát igyekeztek rendezni, de egyre inkább a rabszolgafelkelések megakadályozása került előtérbe, így halálbüntetés járt összeesküvésben való részvételért, a hamisan tanúskodó rabszolgák füleit levágták, valamint a rabszorga-szökevényeket megcsonkították.

A szerző művében azt is részletesen megvizsgálja, hogy a rabszolgák a korabeli jog szempontjából embereknek vagy vagyontárgyaknak voltak-e tekinthetőek. A *common law* alapvetően kétfajta tulajdont különböztet meg, így a „mozdítható és a mulandó” ingóságokat továbbá a helyhez kötött és állandó” ingatlantulajdont. Az 1705. évi törvénykönyv a rabszolgákat az utóbbi kategóriába sorolta. A földtulajdonhoz kapcsolással a célja a jogalkotóknak az öröklés megkönnyítése volt, így aki a földet örökölte, a rabszolgákat is megszerezte. Az 1748. évi virginiai törvényt, amely ingóságként kezelte a rabszolgákat, a westminsteri parlament megvétózta. A következő időszak jogi problémái abból adódtak, hogy a rabszolgákat tulajdonképpen milyen vagyontárgyként kell kezelni.

A szerző az 1768-as Wilkinson-ügyet elemzi, amelyben a kor olyan nagy jogtudósai, mint John Randolph vagy Thomas Jefferson vettek részt, és amelynek lényegi jogkérdése az volt, hogy a rabszolgák osztják-e a föld sorsát, azaz öröklés és végrendekezés esetén a rabszolga a földdel együtt háramlik-e tovább. Végül a bíróság arra a kö-

vetkeztetésre jutott, hogy a rabszolga automatikusan nem osztja a föld tulajdonának sorsát, hanem jogilag is szükséges összekapcsolni a kettőt. Megemlítendő még, hogy Virginia állam büntetőjoga megkülönböztette egymástól a „természeti” és „erkölcsi” személyiséget a rabszolgának. Egy 1781-es ügyben a főbenjáró bünteteket vizsgáló bíróság néhány tagja azzal érvelt, hogy a rabszolgák nem követhetnek el hazaárulást, hiszen nem állampolgárok.

Lévai Csaba az észak-amerikai gyarmatok vonatkozásában a Felső-Dél (Delaware, Maryland, Virginia) és az Alsó-Dél (Észak és Dél Karolina, Georgia) rabszolgatartó rendszereit, majd ezek több szempont szerinti összehasonlítását is elvégezte. Megvizsgálta a földrajzi és ökológia környezetet, a gazdasági és a demográfia különbségeket. Alapvető gazdasági különbség volt, hogy a gyarmatok rizst vagy dohányt termeltek-e, a rizstermeléshez ugyanis jelentősebb tőkére volt szükség, mint a dohányhoz, ami egy meglehetősen igénytelen növény. A szerző ellentmondást talált abban, hogy míg az Alsó-Délre számottevően több rabszolgát importáltak, mégis majdnem kétszer anynyi rabszolga élt a Felső-Délen.

A 18. század elején a gyarmatokon élő rabszolgák 67%-a Afrikában született, de ez a szám a század közepére folyamatosan csökkent, és Virginia esetében 1750-ben már csak 34%, míg Dél-Karolinában 42% volt. Ennek oka abban keresendő, hogy egyre inkább a természetes szaporulat vette át az import helyét. A természetes szaporulat alakulásában nagyon fontos tényező volt, hogy miképpen alakult a nemi összetétel a gyarmatokon. Míg az 1680–90-es években a férfiak és nők száma közel megegyező volt, addig ez a tendencia az 1720-as években változásnak indult. Amikor a rabszolgák behozatala elérte a csúcspontot, tekintettel arra, hogy a birtokosoknak főként erős férfi rabszolgák kellettek, az importált nők száma csak 35%-ot tett ki. Magától értetődő, hogy ilyen demográfia adatok mellett természetes szaporulattal kiváltani az importot nem lehetett. Az 1740-es évekre ugyanakkor csökkent a behozatal száma, így a természetes szaporulat is felerősödött, és a rabszolgák születési rátája 1%-ról 4,7%-ra növekedett. Virginia esetében 1728-ra a már Amerikában született rabszolgák a teljes rabszolgapopuláció negyötödét tették ki. A belső szaporulat által biztosított rabszolga-utánpótlás megteremtése eltérést mutatott a karibi térség gyarmataihoz képest, ahol továbbra is csak az import tudta biztosítani, hogy a birtokosok megfelelő mennyiségű munkaerőhöz juthassanak.

Az Alsó- és Felső-Dél közötti eltérő munkaszervezési mód sem került el a szerző figyelmét. Alsó-Délen a feladat-rendszer volt a jellemző, amelyben a rabszolgáknak napi vagy heti lebontásban meghatározott feladatokat kellett elvégezniük, így a rabszolgák ebben a rendszerben nem álltak szigorú felügyelet alatt, sőt a leggyakrabban nem álltak szigorú felügyelet alatt, sőt a leggyakrabban a munkavezetők is a soraikból kerültek ki. Ennek a rendszernek a kialakulását az segítette, hogy a rizs termesztése nem igényelt olyan munkát, amely miatt szükség lett volna a rabszolgák folyamatos felügyeletére. Ezzel szemben Felső-Délen az úgynevezett bandarendszer honosodott meg, ahol a fehér felügyelők napkeltétől, napnyugtáig a rabszolgákat egy csoportban dolgoztatták, ahol az elő-

munkások diktálta tempót a többieknek szorosán kellett követnie annak érdekében, hogy a munkát sikeresen el lehessen látni. A két rendszer között különbségként említhető, hogy a banda-rendszerben a rabszolgáknak szinte semmi szabadidő nem jutott, ráadásul nagyon kis területet művelhettek maguknak, míg az Alsó-Délen több szabadidő és nagyobb terület állt a rabszolgák rendelkezésére, hogy saját maguk gazdálkodhassanak. A szerző kiemeli, hogy nemcsak mezői munkások voltak a rabszolgák között, hanem olyanok is, akik értettek egy-egy szakmához. A rabszolgák a gyarmatokon általánosan elterjedt nézet ellentétben, nemcsak a földeken végeztek kemény fizikai munkát, hanem voltak közöttük kézművesek, emellett a nők jelentős része került házi szolgálatba. A rabszolgatartó gyarmatok közül Lévai Csaba Felső- és Alsó-Dél rendszereinek vizsgálatában jut a legtávolabb, aminek oka, hogy a gyarmati időszakban ezeken a területeken volt a rabszolgaság a legelterjedtebb. Ezzel párhuzamosan az újangliai és középső gyarmatok rabszolgatartására is röviden kitékint a szerző.

A mű epilógusában a rabszolgatartó rendszerek elleni gyarmati ellenállások tárgyalására kerül sor, amely a szerző elmondása szerint azt a célt szolgálja, hogy oldja műve száraz gazdaságtörténeti hangsúlyát. Egyetértve a szerzővel, az ilyen témájú művekben szükségesnek tartjuk oldani azt a tudománytól elvárható, de valóban nem kevésbé megterhelő módszertant, hogy a gazdaságtörténeti megközelítés miatt a rabszolgaság áldozatai számok formájában tűnnek csak fel. Tehát azt, hogy a sorsok elbújnak a számok mögött. A rabszolgák ellenállásának több formája volt, amelyet aszerző úgy szakaszol, hogy az a szimulálistól a nyílt felkelésig terjedt. A szerző kiemeli Philip D. Morgannak azt a nagyon szimpatikus gondolatát, miszerint a rabszolgák legnagyobb sikere az volt, hogy körülményeik ellenére létrehozta egy saját kultúrát. Ennek ellenére nem szabad tagadni, hogy az erőszak is megje-

lent, amely gyakran a mérgezést, a gyújtogatást is magában foglalta. A leghíresebb gyarmati felkelés a Stono-féle felkelés volt, amely a korabeli jogalkotás szigorításához nagyban hozzájárult. A műből nem hiányozhat az 1741. évi New York-i „rabszolga-összeesküvés” bemutatása sem, amely a korabeli igazságszolgáltatás működését tárja fel

Végezetül elmondható, hogy bár Lévai Csaba műve gazdaságtörténeti központú, mégsem fél attól, hogy a gazdasági eseményeket és a társadalmi hatásokat összekapcsolja. Sőt, ha már ezt megtette, akkor a társadalomtudományi elemzéseket sem vetette el, hiszen ezek összekapcsolásával lehet elemezni a gyarmatokon, majd később az Amerikai Egyesült Államokban működő borzalmas, de gazdaságilag jól prosperáló rendszert. A szerző művében rengeteg történelmi tévedést cáfol, de ezt is tudományos eleganciával teszi, mivel nem a korábbi tételek érvénytelenségének ítéletét mondja ki, hanem pusztán az újabb szerzők eredményeit állítja szembe a régeik állításával. A mű nagy segítség mindenki számára, aki azzal kíván foglalkozni, hogy miképpen alakult ki és működött maga az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem, történjék ez akár tudományos szinten, akár csak érdeklődés kedvéért. Nem rejthetjük véka alá, hogy a mű olvasójának teljes figyelmét megköveteli, hiszen a szerző remek munkát végzett a nagy mennyiségű adatok összegyűjtésével és feldolgozásával, de ezek befogadása nem mindig könnyű feladat. Grafikonok vagy táblázatok, sőt ezek együttese sokat segített volna, hogy az adatokat, illetve a folyamatokat az olvasó egyben, mint a leíró szöveg vázlatát, be tudja fogadni. Teljesen egyetértünk a szerzőnek a mű végén tett megállapításával, miszerint egy olyan világban, ahol az amerikaiak döntéshozatala a mi országunkra is hatással van, szükséges, hogy olyan művekkel, mint *A förtelmes kereskedelem* megértsük, mik mozgatják a világ legnagyobb hatalmát.

Jegyzetek

- ¹ LÉVAI Csaba: George Washington mint rabszolgatartó. *Századok*, 2019. 3. sz. 521–540. p.
- ² LÉVAI Csaba: Benjamin Franklin és a rabszolgaság kérdése. In KENYERES János – LOJKÓ Miklós – MAGYARICS Tamás – SZABÓ Éva

Eszter (szerk.): *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében. At the Crossroads of Human Fate and History*. Budapest, 2018. ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 314–330. p.

